

УДК 821.161.2.09(092):811.161.2r373

Любов Мельник, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри слов'янських мов
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ ВАСИЛЯ СТУСА

У статті здійснено семантико-стилістичний аналіз маркованої лексики, засвідченої в поетичних збірках В. Стуса "Зимові дерева", "Веселий цвинтар", "Палімпсести".

Ключові слова: маркована лексика, конфесійний онім, емоційне поле, контекст сьогодення, історизм, діалектизм, оказіоналізм, емоційний ефект.

Літ. 7.

Любовь Мельник, кандидат филологических наук,
старший преподаватель кафедры славянских языков
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МАРКИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ ВАСИЛИЯ СТУСА

В статье сделан семантико-стилистический анализ маркирующей лексики, функционирующей в поэтических сборниках В. Стуса "Зимние деревья", "Веселое кладбище", "Палимпсесты".

Ключевые слова: маркирующая лексика, конфессиональный оним, эмоциональное поле, контекст нынешнего времени, историзм, диалектизм, окказионализм, эмоциональный эффект.

Lubov Melnyk, Ph.D. (Philology), Senior Lecturer of Slavic Languages Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF MARKED VOCABULARY OF VASYL STUS

The semantic and stylistic analysis of marking vocabulary, that meets in poetic collections of V. Stus the "Winter trees", "Merry cemetery", "Palimpsests", is done in the article.

Keywords: marking vocabulary, confessional the above-mentioned, emotional field, context of present time, historicism, dialecticism, individual neologism, emotional effect.

Постановка проблеми. Проблема вивчення особливостей стилістично маркованої лексики – невід’ємна частина осягнення мови і стилю художньої літератури. Таке дослідження дає можливість поглибити знання про семантичну структуру слів, удосконалити методику компонентного аналізу, розкрити несподівані зв’язки семних мікрополів. Віднайти оригінальну форму для нового змісту – постійний напрям напруженого творчого пошуку Василя Стуса, чий поетичний феномен є явищем неповторним, почасти унікальним. Через яскраво марковане слово поетові вдалося створити свою екзистенційну модель, експресивно вербалізувавши внутрішнє "бугтя-у-світі".

Мета статті полягає в тому, щоб віднайти в поетичних текстах В. Стуса (збірки "Зимові дерева", "Веселий цвинтар", "Палімпсести") стилістично марковані слова, простежити, як через семантику, походження чи морфемний склад вони набувають додаткових конотативних відтінків, слугують вагомим текстотвірним засобом.

Аналіз останніх публікацій. Самобутнє поетичне мовлення В. Стуса неодноразово

ставало предметом досліджень як літературознавців, так і мовознавців. А. Бондаренко, Ю. Браїлко, Г. Гайдученко, М. Коцюбинська, Л. Оліфіренко, Б. Рубчак, Ю. Шевельов – ось неповний перелік тих, хто працював над вивченням творчості митця. У поле зору науковців потрапляли пароніми, метафори, звукопис В. Стуса тощо.

Виклад основного матеріалу. Стилiстично маркована, чи обмежена, спеціальна, лексика охоплює всі слова й лексичні сполучення слів, які перебувають поза межами загальноживаної. Зразком такої спеціальної лексики у В. Стуса є конфесійно марковані слова, архаїзми, історизми, діалектизми та авторські неологізми.

На прикладі конфесійних власних назв можна простежити конотативне багатство онімікону. Так, усім конфесійним онімам властиве насамперед функціонально-стильове забарвлення, адже воно є головним критерієм виділення конфесійної лексики в окремий клас слів.

Конфесійні оніми, своєю чергою, у досліджуваних поезіях можна класифікувати на ідеоніми (назви об’єктів духовної культури),

антропоніми (імена людей), теоніми (назви божеств), топоніми (географічні назви).

Найуживанішим ідеонімом у В. Стуса є назва *Софія*. Саме в ній сконцентрувалися усі символічні значення, накопичені людством загалом та українським етносом протягом довгого існування. Вона асоціюється в поета то з образом України (*“Сосна росте із ночі. Роєм птиць / благословенна свінула Софія, / і галактичний Київ бронзовіє / у мерехтінні найдорожчих лиць”*; *“В віконних рамах майне Софія / тонка, як склянка”*), то з образом Києва (*“І рідний Київ мій у золото гучливе / не вдарить шанобливо і не окрилить мрій, / мідяні гуки бань стар-княжої Софії / не оживлять надії і чару повертань”*).

Численним й символічно згущеним у Стусових текстах є й антропонімікон: *“Ти – Адам. Журба – твоя коханка, / а земне тяжіння – то любов; “Спасибі за те, що десь ви єсте, / де ревом німим задихнувся Дніпро, / де в Нестора апокрифічне перо”*. Досить розлогим є міфоантропонімічний ряд: *“Блукає старезний Волос / привидом із вертепу. / Та прозимом осінь віє, / німує земля Сварога; “Умри і встань, повержений Антею, / Стікс чорною поинявся течія, / і жде Харон погідної пори; “Дволикий Янус – кожне людське горе / і сльози серця – тільки потоки”; “Веселення. Твоє автодафе - / перепочинок перед пізнім святом, як ворога назвешся рідним братом / і смерк розсуне лірою Орфей”*. Конотація наведених онімів в узуальному плані релігійна (чи міфологічна), а оказіонально позначає буттеві українські реалії.

З-поміж теонімів найпоширенішим є *Бог*, у синонімічних варіантах – *Господь, Пан-Господь, Владика*: *“Господи, о прийми / в царство своє, владико”*. Посилити експресію та емоційність цих теонімів-звертань допомагають сполуки з ними вигуків: *“О Боже, тиші дай!*; присвійних займенників: *“Дякую, мій Боже, за напасті”*; вигуків та присвійних займенників: *“О Боже мій, така мені печаль”*; вигуків та прикметників: *“О Боже праведний, важка докука”*. Найбільша стилістична виразність досягається завдяки різноманітним повторам (*“О Боже, тиші дай! О Боже, тиші!”*).

Топоніми-біблеїзми, поряд з релевантною для них просторовою семантикою, репрезентують морально-етичне значення, зумовлене джерелом їхніх функціонально-стильових конотацій [1, 15]. Скажімо, лексема *Голгофа* вживається переважно як символ страждання, терпіння чи важких випробувань:

Ця Богом послана **Голгофа**

веде у паділ, не до зір.

І тінь блукає потай мир,

щобвами сновигає потай (*“Як тихо на землі! Як тихо”*).

Іноді автор посилює експресивно-сміслову навантаженість вказаного біблеїзму-символу, і тоді він набуває кількісних характеристик: *“Сто плах перейди, серцеокий, / сто плах, сто багать, сто голгоф”*.

У поетичній мові В.Стуса вагому стилістичну роль відіграють архаїзми, які створюють особливі (пригнічено-знижені чи урочисті) відтінки і загальний настрій висловлювання:

Зачервоніє горобина,

птахи у вирій відлетять.

і ладо, ластівка, дружина

відчує: дивголосить тать (*“Зачервоніє горобина”*).

Уведені в поетичне полотно, ці архаїзми стилістично різноманітні, вони виконують різні функції, які все ж тісно пов'язані із загальною стилістичною забарвленістю цих слів.

Архаїзми митця – це власне архаїзми (*єдвобний, машталір, ретязь, епістола, антоновий вогонь, адамашка, рахуба, резигнація, верцадло*) і старослов'янські.

Останні можна поділити на такі семантичні групи:

1) слова на позначення місця людини у суспільстві (**тать, бран, рожаниці, ладо**);

2) слова на позначення реалій навколишньої дійсності (**зигзиця, лодія, шкаралуца**);

3) слова на позначення назви частин і органів людського тіла (**десниця, уста, глас, чрево, длань, лик, перст, рамено**);

4) слова, що позначають церковно-релігійні поняття (**келія, предтеча, мста, скверна, благовість, кондак, тропар, схизма**);

5) слова, що засвідчують діяльність людини чи роботу окремих частин людського тіла (**стерп, несть, рече, яріє**).

До речі, часто вживана лексема “зигзиця” є не просто назвою птаха, а мовним засобом вираження негативної емотивності. У словниковому стані це слово не має явних емосем, у ситуативному ж виступає експресивом, демонструючи пригнічення героя чи його відчай. Наприклад:

1. Тамтого світу закуток глухий,

а в ньому жінка, здумана **зигзиця**,

шепоче спрагло: Боже, най святиться,

о, най святиться край проклятий мій (*“Чого ти ждеш? Скажи – чого ти ждеш?”*);

2. Жінку лишив на наругу,

Маму лишив на біду.

Рідна сестра, як **зигзиця**,
б'ється об мури грудьми ("Церква святої
Ірини");

3. ... Це ти,
о пресвята моя **зигзице-мати!**
До тебе вже шляхів не напитати
і в ніч твою безсонну не зайти. ("Ввесь обшир
мій – чотири на чотири").

4. Кохана – ніби куц бузку,
обтяжений з задуми й тиші,
і ще дорожча, ще миліша
кує **зигзицею** – ку-ку ("Алея – довга і
порожня").

Досить Часто трапляються й архаїчні форм
дієслова **бути**: "Та сам я **єсьм!** І є грудний мій
біль"; "Спасибі за те, що десь ви **єсте**"; **Єси**
ти сам – з собою **врівень**", "Я **єсьм**, Вітчизно,
як і ти, – **єси** на все віки і віки". Як зазначає Б.
Рубчак, "в самій церковно-слов'янській формі
"єсьм" бачимо Стусів образ боголюдини, яка
силою свого болю, силою майжебожевілля, як
Шевченків Юродивий, може заступити
мовчазного Бога" [4, 71].

Отже, вживання архаїзмів і старослов'янізмів
помножує силу як семантичного, так і емоційного
поля. Зазначені лексеми включаються у живий
поетичний контекст сьогодення, обростають
новими значеннями, надаючи при цьому віршам
особливої глибини:

1. ...Пітьма
розсипалася по підлозі
в усій непевності й погрозі
і вже нема надії в Бозі
і ні душі докруг нема.
Лиш ти. Як **перст**... ("Затихло. Смеркло");

2. Боже, не літості – лютості,
Боже, не ласки, а **мсти**,
Дай розірвати нам пуга ці,
Ретязі ці рознести.
.....
Боже, розплати шаленої,
Боже, шаленої **мсти**,
лютості всенаученної
нам на всечас відпусти ("Боже, не літості –
лютості...").

До застарілих слів відносимо й історизми, які
використовуються не лише як засоби стилізації
історичного часу або для відтворення історичного
тла подій, а допомагають влучно змалювати той
чи інший образ: **керея** ("...А вже керею на
ліврею/ міняє вічна ненасить"), **байдак**
("Несуться бистриною / розгонисті слов'янські
байдаки"), **смерд** ("...і не корися, гордий смерде/
ні, смерті власній не корись/ і тільки серцем не

гнівись/ не прогніви самої долі..."), **шафар**
("Червоний місяць народивсь – / діжі червоний
жар,/ і шойно тишею упивсь,/ як заревів шафар"),
вериги ("Як легко, збувшись старих вериг,/
почутись вільному, з собою в парі!").

Використання застарілої лексики української
мови зумовлене необхідністю вибрати найбільш
виграшний у художньому плані варіант серед
можливих номінацій.

До стилістично маркованих слів відносимо й
діалектизми. На їхній ролі в художньому мовленні
наголошував ще І. Франко: "Кожна літературна
мова доти жива і здібна до життя, доки має
можність, з одного боку, всисати в себе всі
культурні елементи сучасності, значить,
збагачуватися новими термінами та висловами
відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не
траплячи при тім свого основного типу і не
переходячи в жаргон якоїсь соціальної верстви чи
купи людей, а, з другого боку, доки має тенденцію
збагачуватися новими елементами з питомого
народного життя і з відмін та діалектів народного
говору" [7].

У В. Стуса трапляються як фонетичні (*мрево*
– *марево*, *меж* – між, поміж; *хорий* – *хворий*;
рабований – *грабований*), так і етнографічні
діалектизми (*кавалок* – шматок, *патрошити* –
трабушити, *цитрина* – лимон, *без* – бузок,
гражда – садиба, *трепета* – осика, *гаргоші* –
плечі):

1. Щось в'юнється в розпачі/ Між стволами
дерев./ І клянуть очі/ Од сивих **мрев** ("Виростає
сосна зсередини").

2. Вже не знайтись **межи** поразк,/ хоч сто мене
– в мені,/ коли у грудях – сто відраз / і кожна з них
– до днів./ котрі прожив, припавши ниць / до болю.
Ридма – ріс.../ Сні самознищення і сні, / де тільки
самолють./ Смертельно **хорі** кажани / об
архітрави б'ють ("Зимові дерева").

3. Ти вже не згинеш, ти двожилава, /земля,
рабована віками, /і не скарать тебе душителям /
сибірами і соловками ("Сто років як сконала Січ").

4. О Боже праведний, важка докука – /
сліпородженням розумом збагнуть: / ти в цьому
світі – лиш **кавалок** муки, / отерплий і
розріджений, мов ртуть ("Отак живу: як мавпа
серед мавп").

5. Шишки горять, як кремкові цукерки, / і
пересохлий травень залюбки/ тополь **патрошить**
повстані чемерки,/ одягнені, здавалось, на віки
("Лісова ідилія").

6. А черги ми таки достоялись. Аякже: /що то
за святковий стіл без **цитрин**? ("Над осіннім
озером")

7. Під борлаками як запах **безу** /убрався обрій

воронококий / у смерк, у репет, у крик, у кров (“Трени М.Г. Чернишевського”)

8. ...огут, лише огут, смертельно ставши – / твоя твердиня, **гражда** є твоя (“Пройди крізь сто дверей, устяж прочинених”).

9. Це досвіт, оспалі! Це день народився, нездари, / вітрець повіває в триб-листі обмерлих **трепет** (“Ці виски, ці скрики під вітром злітають угору”).

10. На **гаргошах** мій сидить синок, / шию обхопили рученята, / За плечима аж рипить рюкзак, / у руках авоська і валіза (“Літня спека. Порох. І пісок”).

Якщо в мові персонажів прозового твору така насиченість діалектизмами є одним із засобів творення образу, то в наведених поезіях ці слова засвідчують неповторну творчу манеру митця й мимоволі збагачують уяву самого читача.

Про оригінальність Стусової манери письма свідчать також індивідуально-авторські неологізми, або оказіоналізми. Авторський неологізм – це мовленнєве утворення системного й асистемного характеру, що виникло в процесі індивідуального творчого акту як результат свідомого порушення автором мовної норми [2, 32]. Окрім притаманних ознак новизни, він відзначається нестандартністю та експресивністю.

Серед оказіональних предметних номінацій у поетичному мовленні Василя Стуса виділяємо два лексико-семантичні розряди: іменники зі значенням конкретності та абстрактні номінації. До класу конкретних іменників належать: **білопіння, дзень-струна, межиплетиво, днешночі, напівступа, окулюнок, ошаття, навіть** тощо.

У великій за обсягом групі абстрактних оказіональних номінацій можна виокремити такі лексико-семантичні групи (ЛСГ) новотворів:

- назви психофізіологічних станів, понять: **самоуникання, самопрозріння, німування, усепокора, молодощастя, стобіль, самолють, більжада, напівбажання, піввагання, радосте-біда;**

- назви ознак істот (неістот): **розкрилені багатогорлий, буйнограйний, всебідий, обоюдожальий;**

- назви фізичного стану навколишнього середовища: **безмір, подзвін, посмерк, притінь;**

- назви абстрактних понять: **беззук, смертеіснування, безімення, тойсвіт, життєструмування, всебезодня;**

- назви дій, процесів: **тонкоголосить, розпелюстити, жур** (жури наказ.сп. – М.Л.).

Улюбленим прийомом поглиблення експресії згаданих оказіоналізмів, як підкреслює М. Коцюбинська [3, 166], є використання:

1) гнізд новотворів із “само” – **самобіль, самозамкнений, самопочезання;**

2) “все” перед дією, ознакою – **всепроривайся, всечекання, всенепокора;**

3) слова “сто” – **стOMEжа, стожурба, столютий, стопровальний.**

Як бачимо, Стусові неологізми допомагають відтворити внутрішню напругу, виступають засобом надання тексту урочистого, піднесеного звучання чи дають негативну характеристику зображуваних явищ та предметів.

Висновки. Поетичне слово Василя Стуса семантично багатопланове, містке. Особливо це стосується маркованих лексем, які рідше бувають засобом прямої номінації, частіше – це яскравий образотворчий засіб, що вербалізує авторське світовідчуття, його драматичне буття у світі. Поряд зі смислово-логічною структурою в поезіях В. Стуса існує структура емотивна, тобто сукупність мовних засобів (маркованих слів), здатних справляти емоційний, чуттєвий ефект, що виникає у читача під час і після сприймання тексту.

1. Браїлко Ю.І. *Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова / Браїлко Ю.І. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2005. – 20 с.*

2. Вокальчук Г. *Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А. Грищенка: Монографія. – Рівне: Науково-видавничий центр “Перспектива”, 2004. – 524 с.*

3. Коцюбинська М. “Двоє слів” про поета / *Літературна Україна*. – 15 січня 1998.

4. Рубчак Б. *Перемога над прірвою. Про поезію Василя Стуса // Сучасність*. – 1983. – Жовтень. – Ч. 10 (270). – С. 52 – 83.

5. *Словник поетичної мови Василя Стуса (Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори) / Укладач Леся Оліфіренко. – Київ: Абрис, 2003.*

6. Стус В. *Дорога болю: Поезії / Упоряд. та післямова М.Х. Коцюбинської. – К.: Радянський письменник, 1990. – 222 с.*

7. Франко І. *Літературна мова і діалекти / Літературно-науковий вісник*. – 1907. – Т. 37. – С. 226.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2013